

FORRÁS AZ UTÓDVILÁGNAK

1. Az emberi lét bármely területén nagyot, kivételeset alkotó vagy központi szerepet vivő személyiségek levelezésének kiadása hozzá tartozik az illetők tevékenységi területe történeti kutatásának eszköztárához. Némely levél műfaji önértékében is megérdemli, elvárhatja ezt. A többség azonban inkább nélkülözhetetlen magyarázó, kiegészítő háttér-megvilágítóként. Az érintkezés, az üzenetváltás, a gondolatcsere modern, elektronikus technikai eszközei minden bizonnyal szűkítik majd ennek az anyagnak a terjedelmét, de egészen bizonyosan sohasem fogják kiiktatni.

Azt, persze, még bizonyos közmegegyezés esetében is, s kellő történeti távlatból is nehéz megítélni, kinek kell, kinek érdemes teljes levelezését közrebocsátani, legyen szó művészről, gondolkodóról, közéleti emberről. Arról nem is szólva, hogy a szociológus történettudomány oldaláról éppen egy-egy, a korra jellemző közember levelezése legalább oly fontos, mint a nagyoké.

2. Az irodalomtörténet-írás régóta feladatának, nélkülözhetetlen forrásának tekintik az írói levelezéseket. Az, persze, mindig is kérdés volt és lesz, ki az, akinek teljes levelezésünkét ki kell, ki érdemes adni. Rendszerint, másképp ítélt a *közvetlen utókor*, s másképp a *históriai távlat* rendelkező távolabbi *utóvilág*. Csak nemrég látszott szükségesnek szónak tenni, hogy egy nevezetes, nagyműveltségű és a valóban korszerű iránt nagy érzékenységgel rendel-

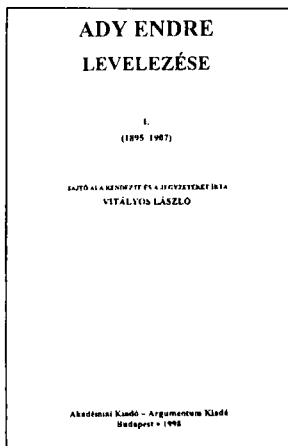
kező, a művészetet s a művelődést vidéki magányából figyelő, ám igen keveset publikáló személyiség levelezésének sok kötetes, teljes kiadása, amelyben számtalan, immár joggal alig ismert szereplő neki nyári élményeit, külföldi útját, vagy egy jelentőségre soha szert nem tett egyetemi hallgató legújabb olvasmányait sorolja föl, — szűkös kiadási körülményeink között teljesen fölösleges. Ha egyáltalán kell ilyfajta leveleket számon tartani, egy-két soros tárgyszerű regisztráció és lelőhely-megjelölés elég, vagy tán sok is. Válogatott levelezés itt a helyénvaló.

S akkor is, ha egy irodalmi tekintetben sivár korszakban legjobbnak számító, de alapjában mégis csak másodrendű, s különösebb szerepet sem vivő íróról van szó.

Példa lehet erre *Vajda János műveinek kritikai kiadása*. Ennek tervezésénél magam is jelen voltam, s már akkor világosan lehetett látni, hogy az akkor szélre szorított, különő Barta János számára egyfajta enyhítő tapasztalás szánták azok, akik az igazi nagy írók, költők kiadását, helyzetüknél fogva, maguknak foglalták le. S így alapjában gondolati és történeti szempontból (s műfajból is) érdektelen levélhalmazra pazaroltak pénzt és munkaerőt. Ez esetben is „*válogatott*” kiadásra lett volna szükség, a ki nem adottak lelőhelyének s tárgyának pusztá regisztrálásával.

Ilyen határozatot csak szigorú tárgyyszerűséggel, illetékes szakemberekből összeállított grémium — s nem valamely irányzat

által tévedhetetlen pápává kikiáltott figura — véleménye alapján lehet foganatosítani; nem úgy mint a hírhedt „fóvonal” esetében (amely egyébként Lukács egyik első, 45 utáni Társadalmi Szemle-beli írásában még „Petőfi — Ady — Móricz”-ként hangzott, lévén József Attila a Moszkvából hazatértek szemében erősen „problematikus”).

3. Ady, mindenesetre, még ha nem mitizáljuk is minden lépését Király István módjára, mindenképpen azok közé tartozik — mint pl. Kölcsey, Berzsenyi, Petőfi, Arany, Babits, Kosztolányi, József Attila, Pilinszky — akiknek minden levele, legyen akár Brüll „Bertuskának” írt, kedvesen csipkelődő tréfálkozás, kiadást várhat el.

Levelezéséből sok került már legkülönbözőbb helyeken közlésre. *Hatvany Lajos: Ady a kortársak között* (Bp. 1927.) c. könyve mintegy másfélszáz levelet közölt, főleg Adytól származókat, de Adyhoz írottakat is. Hasonlóképpen *Révész Béla Ady és Léda* (Bp. 1934.) c., ill. ugyanó *S lehullunk az őszi avaron* c. (Bratislava, 1937.) és megint csak *Révész: Ady Endre összes levelei Léda-hoz és a nagy regény teljes története* (Bp. 1942.) c. kötete. De találhatók levelek Ady Lajosné Dénes Zsófia Adyról szóló könyveiben is. Az első teljességre s kritikai kiadási értékű pontosságra törekvő mű *Belia György háromkötetes munkája: Ady Endre levelei* (Bp. 1983.), amelyet ugyancsak jegyzetekkel is kísért, bár nem kritikai módszerű válogatott levélgyűjtemény előzött meg Beliatól 1956-ban.

Vitályos László mindenik fogadtatásáról tájékoztat, s némely, a kritika részéről tanúsított elmarasztalásaikkal is egyetért. Másokat viszont méltánytalannak tart. Hatvanyval kapcsolatban pl. szerepének némi túlhangsúlyozását érzékeli, de a kisajátítás szándékát elutasítja.

Révésznel a szerelmi történeté kombinálást nem hibáztatja. Végül is ennek a rajza volt Révész célja, a levelek segítségével is; bár magát a cél megvalósítását, láthatólag, nem véli eminensnek. *A legnagyobb elismerést Belia kapja tőle.* Joggal: már első vállalkozásában jórészt szövegkritikai módon járt el, s genezist is adott. S a háromkötetést még inkább teljes forrásértékűnek tekinti. E tulajdonsága növelésére nemcsak a maga kritikai észrevételeit teszi meg, hanem ismerteti a kötet meglehetősen nagy kritikai visszhangját is: szövegpontosság, eredet, keletkezés-körülmények, címzett, időpont tekintetében egyaránt.

4. Az azóta előkerült adatokat, s mind a bírálók, mind a maga kritikai észrevételeit beépíti a helyesbített keletkezéstörténetbe, s ahol hiányt lát, azt pótolja, kiiktatja. Méltányos elődeivel, de hibákat nem hallgat el, ám nem, vagy nem elsősorban vádként szólni róluk. Módszerének s hangnemének rokon-szenves vonása, hogy kijavít, de nem vádol, nem marasztal el.

Ezután saját módszerét adja elő, s a leveleket tartalmi-formai tekintetben tipizálja, csoportosítja *öt kategóriába*: a) családi, b) baráti, pályatársi, c) kapcsolattartó, d) női levelek, e) az Ady—Diósi Ödönné levelezés.

Ezt az utóbbit egyébként a szerelmi vagy szerelmet kereső, illetőleg ajánló levelektől joggal választja el, mert ez végig kíséri Váradtól Csinszkaig szinte egész életét. Igaz, a „női leveleket” ketté lehetett volna választani, a csupán költészetéért rajongó, néha sznob levelekkel szemben a pusztán szerelmet ajánlókra, kínálókra.

Külön szól, s helyesen, a *nem autográf* módon fennmaradtakról, s azokról, amelyekről pl. válaszokban van híradás, de nem maradtak fenn.

5. Ezután következik az egyes levelek időrendben előadott tulajdonképpeni keletkezéstörténete, amely a 640 lapnyi kötetből mintegy négyszázat foglal el. A keletkezés-

történetbe bevonja az Adyról szóló teljes irodalmat, de attól, igen helyesen, eltekint, hogy egyes leveleket akár esztétikai, akár lélektani tekintetben is összekapcsoljon egy-egy verssel vagy verscsoporttal. Ez nem a szövegfőltáró, a szöveggondozó feladata, hanem az irodalomtörténészé, aki lehetőleg lélektani értelmező is. Egy értelmező célú könyvbe, persze, lehet a kritikai szöveggondozó is esztétikai-lélektani értelmező. Bár, úgy látszik, *Vitályos* ezt a szigorú munkás részt szívesebben vállalja, jóllehet ki-kiüt-közik, hogy ismeri, érti, magyarázni is tudná verskapcsolataikat, verskeletkezésbe, versmilyenségbe való hasznosításukat.

6. Aki a közölt levélmennyiség és a gondozói magyarázat *arányát* az utóbbira nézve túlzásnak tartja, annak meg kell gondolnia, hogy az ezután következő kötetekben ez valószínűleg az eredeti, a levélközlés javára változik. Itt el kellett mondani mindazt, ami az egész levelezés általános történetét, az eddigi kiadások milyenségét, forrásanyagát, földolgozás és kiadásfajtaát illette. Ezt a következőkben nem kell tennie, s így a magyarázó részről a tulajdonképpeni közlő részre esik majd a hangsúly. Talán jó lett volna, ha ezt maga *Vitályos* is jelezte volna, s így az itt-ott, s nem ritkán hallható megfontolatlan megjegyzéseket, hogy a szerkesztői rész aránya túlduzzasztott, el lehetett volna kerülni.

Azért pedig csak dicsérni kell a sajtó alá rendezőt, hogy abban a kérdésben, ami

sokak részéről a furcsa hármast (Ady—Diósiné—Diósi) illeti, nem kockáztatott meg sem lélektani, főleg pedig erkölcsi észrevételeket. Ez sem feladata a szöveggondozó filológusnak. Ebben majd ki-ki maga kialakítja a saját állásfoglalását, s azt, akár ilyen, akár olyan legyen is, nem kísérli másokra erőszakolni. Mint ahogy azt is az életmű jellemzőinek, stílusértelmezőinek kell érzékelniök, hogy a levelek mily gyakran egy verseinél korábbi nyelvviségben szólalnak meg; nemegyszer szinte a századvégi népies, ha nem is népszínmű közeli stílusban hangzanak.

A kiadást mindenesetre a jelen hozzáértéssel és gondossággal folytatni kell, most immár bizonyosan a közölt anyag javára mozdítva el az arányt. Az a benyomásunk, ha mondjuk a hasonló Arany- vagy a Babits-kiadás pénzügyileg bizonyára veszteséges is, az Ady-kiadás, a nem éppen mindennapi életút és egyéniség következtében — természetesen költői termését is ideszámítva — nem, vagy csak kevésbé lesz az.

Vitályos példásan alapos munkáján, mint minden jó munkán is, bizonyosan lehet itt-ott javítani, de így is a legjobbak közé tartozik. (*Ady Endre levelezése I. (1895—1907) Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Vitályos László: Akadémiai Kiadó—Argumentum Kiadó, Budapest, 1998.*)

Németh G. Béla

A TÖMEGLÉLEKTAN MEGÚJHODÁSA

Az ismétlődés és újítás tudománytörténeti eseményeinek egyik érdekes példajaként a nyolcvanas évektől újra hallani tömeglélektanról. Ez váratlan fejlemény. A 2. világháború után évtizedekig úgy tűnt, hogy a nációk nemcsak a háborút veszítették el, hanem szellemi infrastruktúrájukat is, márpedig a tömeglélektant ide sorolták sokan. Ezért is fordultak el tőle Nyugaton és Keleten egyaránt azok, akiket érdekelték a kollektív jelenségek. A

tömeglélektant ósdi látásmódnak és reakciós szemléletnek ítélte mind a szociálpszichológusok és szociológusok, mind pedig a komolyabb marxista társadalomtudósok 1945 utáni nemzedékeinek túlnyomó része. Nem változtattak ezen a 60-as évek jól ismert tömeges eseményei, mint az első rockkoncertek, Woodstock, a diáklázadások vagy más politikai demonstrációk. Azért nem, mert mindezek egy baloldali szellemiségű korszak eseményei voltak, melynek

képviselőit nem a tömegjelenségek lélektani szabályszerűségei, hanem az elnyomás társadalmi okai és a szabadság megszerzésének módja foglalkoztatták.

Igaz, a társadalomkutatók többsége akkor sem volt újbaldali, de még a mérsékelt, liberális szelleműek is idegenkedtek mindenféle „tömeglélektantól”. A modern társadalom akkori képébe beletartozott a nagy szervezetekben identitását veszítő és személyiségét kereső egyén figurája, de ezt a figurát többnyire történelmi típusként rajzolták meg. Így a *kollektívumok kényszerítő ereje is elsősorban történelmi struktúrát és funkciót, tehát változékony alakzatot és hatást jelentett*. Jó példa erre *Don Martindale* Institution, Organizations and Mass Society című, 1966-ban megjelent, s egykor népszerű munkája. Ebben „tömeglélek”-ről szó sem esik, s a szerző éppen csak megemlíti *G. Tarde* és *Le Bon*, a témakör alapítóinak nevét.

A 60-as évek után változni kezdett ez a szellemiség, a 80-as években pedig új „korszellem” támadt. A „tömeg”-hez szóló kommunikáció mind korszerűbb lett, s a társadalomelméletben és az empirikus tudományokban is sokan próbáltak visszatérni „örök kérdések”-hez. A modernizmus bírálata nem a kívánatos jövő felé fordult, hanem a felvilágosodás egész örökségét próbálta radikálisan elutasítani. Ódinak gondolt fogalmak és szempontok, halottnak hitt figurák és ellejtettnek vélt ósók tündek fel a konzervativizmus hívó szavára, de posztmodernizált stílusban. Ez az új társadalomkritika mintha az „ancien régime” rendjét használná mérceként az elutasított fejlődés-elv helyett. Így azután, miközben a világ fokozott érdeklődéssel figyelte az etnikai tisztogatásokat a Balkánon és az egykori Szovjetunióban, a szélsőjobb térhódítását a fiatalok között, a pánik és menekülés mechanizmusait a nagyvárosok metróiban, botrányokat a sportpályákon és sok minden mást, a társadalomkutatók újra kezdtek foglalkozni a tömeggel, mint e jelenségek alanyával és tárgyával. A tömeglélektan megújulása talán *S. Moscovici* *L'âge des foues* (A tömegek kora) című munkájával kezdődött 1981-ben. Most pedig, Pataki Ferenc *A tömegek évszázada* című monográfiájával elkészült és megjelent a tárgyról egy ahhoz hasonlóan alapos magyar munka is.

A könyv történeti és jelenkori áttekintést nyújt a tömegjelenségek kutatásáról, különösképp pedig arról, amit a szerző saját szaktudománya, a szociálpszichológia tárt fel ezen a területen. Pataki rendkívül tüzetes tudománytörténész. Ennek köszönhető, hogy a magyar olvasó *alaposabb összefoglaláshoz jut*, mintha e témakör számos új, nem magyar áttekintéséhez fordulna. Mindenesetre erre a következtetésre jutottam, amikor a művet összevettem H. König hasonló tematikájú, 1992-ben a Rowohlt-nál kiadott, *Zivilisation und Leidenschaft*. *Die Masse im bürgerlichen Zeitalter* című kötetével. Ez utóbbitól hiányzik sok olyan részlet és összefüggés, ami Pataki könyvében megtalálható. Sőt, a tömegek évszázada még a német nyelvű szakirodalmat is teljesebben tárgyalja. Egy példa: H. Königgel ellentétben Pataki ismerteti *W. Moedé*-nek, a „kísérleti tömeglélektan” egyik figyelemre méltó kezdeményezőjének munkásságát. (Sajnos hiányzik a név- és tárgymutató a könyvből, s így sokkal nehezebb feldolgozni a monográfia gazdag ismeretanyagát.)

A tömeglélektan a múlt század végén keletkezett. A könyv I. része erről, a tömeglélektan, első művelőiről és irányzatairól szól. Itt ismerhetjük meg például *G. Le Bon* könyvét, amit a század elején kiadtak és sokan olvastak Magyarországon is. Ugyancsak itt tárgyalja Pataki az első pszichoanalitikus felfogást, *S. Freud* értelmezését a libidó ösztönforrásaiból erőt merítő tömeglélekről, a tagok affektív jellegű kötelékeiről, az óshordáról és a vezér mint grandiózus apafigura szerepéről.

Ez a rész és a könyv további tudománytörténeti fejtegetései sok érdekességet tartogatnak. Például Az orosz kísérlet című fejezelen korhű képet rajzol a „marxista behaviorizmus”-ról, a reaktológiáról és reflexológiáról, *Blonszkij*, *Cselpanov*, *Behtyerov*, *Artyomov* „kollektív pszichológiai” törekvéseiről, az osztálypszichikum kérdéséről, tehát a NEP-korszak Szovjet-Oroszországában folyó sokféle lélektani irányzatról. Ugyancsak tanulságos fejezetet olvashatunk a „mélylélektani hagyomány alakváltozásai”-ról és benne a budapesti pszichoanalitikus iskola tagjainak (*Dékány István*-nak, *Donáth Gyulán*nak, *Ligeti Pálnak* és másoknak) idevágó írásairól.

De Pataki nemcsak tudománytörténetet ír. Nemcsak azt vizsgálja, hogyan kerültek a tömegjelenségek a lélektani és társadalomtudományi érdeklődés fókuszába, majd hogyan tolódtak árnyékba. Elemzései tágabb körűek, a filozófia, a társadalomtudományok és a politika több rétegét vizsgálják át. Részletesen szól például a tömegkultúra és a tömegtársadalom elméleteiről, a tömeg és elit szembeállításának legfontosabb modern filozófusáról, *F. Nietzsche*-ről, felidézi *H. Broch*, *E. Canetti* és *A. Szolzenyicin* idevágó írásait, s persze azokat a gondolkodókat is — így *Huizinga*t, *Ortegát*, *Németh Lászlót* —, akik hatásosan befolyásolták a vezérekről és tömegekről való gondolkodást a két világháború között.

A tömegek évszázada tehát valóban a huszadik századról szól. Magyarázatot nyújt arra, miért alakítottak ki a tömeggel kapcsolatos mitológiákat a totalitárius és populista áramlatok. Világossá teszi a tömeg-akciók és pogromok, tehát a fanatizálás jelentőségét a náciizmusban és tanulságosan elemzi a diktátorok tömegszónoklainak gyakorlatát. *J. Riefenstahl* filmjeire emlékeztetve mutatja be, hogyan igázták le a náci vezetők az egyént a tömegben és a tömegen át. Pataki elemzése — és könyvének egész szellemisége — egybevág azzal a megállapítással, amit *Th. Mann* tett a nemzetiszocialista kollektívizmusról: „A kollektívum kényelmes szféra az egyénihez képest, kényelmes egész a ledérséig; amit a kollektivisták nemzedék kíván, engedélyez és ajándékozik magának, nem más, mint örök vakáció az én iskolájából”.

A kötetben fontos fejezetek szólnak a tömeglélektan szisztematikus kérdéseiről. Itt ismerhet meg az olvasó olyan tömeges jelenségeket — illetve ezekre vonatkozó empirikus kutatásokat —, mint amilyen az agresszió és a pánik, a szórakozás és az áhítat. S a kutatási eredmények bemutatása sem csak a szakmának szól, hanem sokkal tágabb körű érdeklődésre számíthat. A szociálpszichológiai téziseket rendkívül érdekes és izgalmas példákon szemlélteti Pataki, felidézve többek között az 1989-es „Gorenjeláz”-at, *Lady Diana* kultuszát vagy a *Fradí—Újpest* futballmeccseken történeteket. Ezt követően olvashatunk a kísérleti szociálpszichológia eredményeiről az egyéniségvesztés

és társulási készség, a társas serkentés, a csoportnyomás, a híresztelés, a meggyőző közlés és az identitás alakulás problémáival kapcsolatban. Fontos és érdekes kutatásokat idéz fel a szerző, mint például *Aschét* a többségi nyomásról vagy *Zimbardo* híres börtön-kísérletét. Végül pedig, a kötet III. részében a tömeggel kapcsolatos új elméletekről és kutatási irányokról olvashatunk.

Pataki hangsúlyosan szól könyvében a tömeglélektan módszertani nehézségeiről. Így arról is, hogy mennyire erős kötelékek kapcsolják ezt a témakört gyakorlati ügyekhez, a politikai uralom és a hatóságos marketing céljaihoz. A módszertani nehézségek ma is fennállnak, ezért a szociálpszichológiában ma sincsenek érvényesnek tekintett sztenderdjei e témakörnek. Mindez azonban egyáltalán nem hátráltatja a tömegeket megoldozó politikusokat, biztonsgági tiszteket, igazgatási és katonai szakembereket, illetve a propaganda, a reklám és marketing hivatásos művelőit. Miért nem? Csak egyet érthetünk Pataki válaszával erre a kérdésre: „A tömeglélektan művelése a kezdetektől fogva mélylegesen gyakorlati vállalkozás volt. Fő törekvése mindig azt szolgálta és azt szolgálja ma is, hogy a tömegjelenségek módszeres elemzéséből leszűrt következtetései alapján kidolgozza a tömegbefolyásolás (és a tömegmanipuláció) eszközeit és technikáit.” (61. o.) Vagyis: teszik, ahogy tudják, de úgy aztán nagyon.

E gyakorlati tömeglélektan jelenéből megismerhetünk egyet s mást a kötet utolsó fejezetéből. Itt olvashatunk a mai világ társadalmi-kulturális változásairól és veszélyeiről, köztük a „partikularitások lázadásáról”, azokról az ordas eszmékről és törekvésekről — etnopolitika, nacionalizmusok, fundamentalizmusok —, melyeket a globalizáció hív életre fiatalok és idősebbek, falusiak és városiak között. Kár, hogy a szerző figyelme nem terjedt ki a demokrácia másféle veszélyeire is. Azokra, amelyek a meggyőzés modern technikáinak új alkalmazásából fakadnak, s amelyek a marketingben és a tömegfogyasztás irányításában bevált eljárásokat honosítják meg egyre inkább a politikai részvétel és választás világában. A politikát, mint „show-businesz”-t csak az elitisták keverhetik össze a demokráciával. Akik viszont — mint a *Bibót* értelmező Pa-

taki Ferenc — egyén és közösség kapcsolatának módja szerint értékelik a közéletet, s érzékenyek annak társas és társadalmi minőségeire, pontosan érzékelhetik e tendenciák veszélyeit.

A *tömegek évszázada* fontos mű, nyeresége az elméleti szociálpszichológiának és eszmetörténetnek. Megkerülhetetlen lesz

azok számára, akiket a tömegjelenségek érdekelnek, de azok számára is, akiket az érdekel, hogyan értelmezték a huszadik században ezeket a jelenségeket. (*Pataki Ferenc: A tömegek évszázada. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.*)

Somlai Péter

„EGY ÚJ HELYZET ÚJ MEGFONTOLÁSOKAT KÍVÁN”

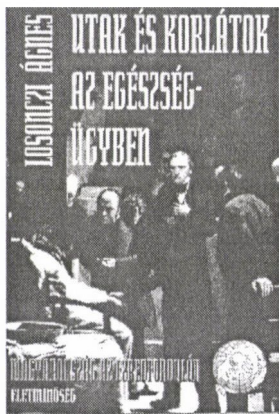
A egészségügyről szóló legtöbb mű szerzője hasonlóan bánik az egészségügyi rendszerrel, mint az orvosok többsége a betegével: csak a betegséget, az „elromlott” alkatrészt látja, nem vesz tudomást róla, hogy egyrészt a beteg ember teste és pszichikuma bonyolult egészet alkot, másrészt (az egészséget kockáztató, ill. védő tényezőkre vonatkozó) ismeretei, nézetei, magatartása, választási lehetőségei a társadalmi környezet által nagymértékben meghatározottak. Az egészségügyi rendszerrel szóló elemzések és reformkoncepciók ehhez hasonlóan izoláltan, társadalmi-gazdasági környezetéből kiszakítottan szemlélik az egészségügyi rendszert. Ennek a megállapításnak csak látszólag mond ellent az, hogy ezek a művek utalnak a gazdaság és az egészségügy konfliktusára — ugyanis ekkor sem esik szó a gazdaság, társadalom és az egészségügyi szektor bonyolult összefüggéseiről (csupán az erőforrások korlátozottságáról.) Losonczy Ágnes könyve — mint ahogy korábbi művei is — a ritka kivételt jelentik. A könyv mindenekelőtt arról szól, hogy az emberek egészsége *társadalmi meghatározottságú*, az egészségügyi rendszer változásai mögött pedig egyrészt a társadalom különböző csoportjainak, másrészt az egészségügy fő szereplőinek (a kormánynak és azon belül a különböző minisztériumoknak, egészségbiztosításnak, üzleti biztosítóknak, a szolgáltatók különböző csoportjainak stb.) az érdekei és értékei, illetve ezek érdekei és értékei konfliktusai, küzdelmei állnak. Ebből következően a reform sem csupán a finanszírozás technikai kérdéseiről, hanem

a hatalom és erőforrások újraelosztásáról, a domináns értékek újradefiniálásáról szól.

Az egészségügy elmúlt évtizedének több olvasata van attól függően, hogy az értékelő milyen szemszögből nézi: a társadalom magasabb jövedelmű csoportjainak, a középrétegeknek, a szegényeknek, a betegnek, az egészségügyi dolgozóknak, a költségvetésnek, a kormányzati egészségpolitikának, helyi önkormányzatnak stb. (vagy szakzsargon használva: a finanszírozónak, a szolgáltatóknak vagy a szolgáltatást igénybevevőknek) a szemszögből. Eltérő következtetésekre jutunk, ha a fogyasztói szuverenitást középpontba állító piac-központú értékrend, vagy ha a társadalom egészségi állapotát középpontba állító, az állami beavatkozást újrafogalmazni, modernizálni (állam és magánszektor megfelelő szerepét és együttélését megteremteni) kívánó értékrend felől közelítünk. Az eltérő nézőpontok talán magyarázzák, miért van az, hogy a folyamatos változások ellenére sokan azt hangoztatják: hozzá kellene végre fogni az egészségügy reformjához. A *piaci nézőpontból* ugyanis kevés történet. A másik nézőpontból viszonylag sok változás mutatható ki — azonban nagyon ellentmondásos következményekkel. Ezeket az ellentmondásokat a laikus olvasó számára is élvezhető olvasmányként tárja fel a szerző.

Az elmúlt évtizedben az egészségügyi szakirodalom túlnyomórészt az egészségügy finanszírozásával foglalkozott, a laikusoknak szóló, napisajtóban megjelenő híradások pedig többnyire leszűkültek a gyógyszeresek ártámogatására, kórházi ágyak meg-

szüntetésére és az egészségügyi dolgozók bérére. Losonczi Ágnes könyve azzal is a „főiránytól” eltérő, egyéni megközelítést jelent, hogy művének középpontjába a társadalom egészségi állapotát állítja, és a rendszer változásait is abból a nézőpontból értékeli, hogyan hatottak a társadalom egészségi állapotára. Az egészségpolitika egyre kevésbé tud kitérni azok elől a súlyos etikai problémák elől, amelyekkel az emberek és az orvosok a mindennapok során az egészségügy intézmények keretei között szembesülnek, — mint például az abortusz, eutanázia, szervátültetés, géntechnológia, gyógyszerkísérletek —, amelyek az emberek legbelsőbb életét (vagy halálát) érintik. Az emberi életre vonatkozó alapvető filozófiai, ideológiai különbségek miatt megosztják a társadalmat, ugyanakkor az államtól, egészségpolitikától valamiféle széles körű konszenzusra nyugvó szabályozást igényelnének..

A könyv első része arra keresi a magyarázatot, hogy az elmúlt két-három évtizedben *milyen tényezők idézték elő* a magyar lakosság egészségi állapotának romlását, az elkanyarodást a fejlett országokra jellemző demográfiai trendtől — amelynek következtében a népesség egészségi állapotát tekintve a fejlett világ periferiájára szorultunk. Az 1950-ben született magyar fiúgyermeknek még hasonló átlagos életkilátásaik voltak, mint a japán, portugál, spanyol és finn fiúgyermeknek, az 1995-ban születettek átlagosan várhatóan 10 évvel kevesebbet fognak élni, mint a japán, 5–7 évvel, mint a portugál, spanyol és finn kortársaik.

A könyvben írtakhoz kiegészítésképpen ide kívánczok, hogy az utóbbi két évben új jelenség figyelhető meg: a férfiak születéskor várható élettartama növekedni kezdett: a mélypontot jelentő 1992-es 64,6 éves értékhez képest 1996-ban 66,1 év volt a férfiak születéskor várható élettartama. Korai lenne még megmondani, hogy ez a korábbi trend megfordulását vagy csak a romlás megállását jelenti-e, ami után a jelenlegi szinten történő ingadozás/stagnálás fog következni.

Az egészségnek-betegségnek többféle értelmezése létezik. Az orvosok körében uralkodó tradicionális „bio-medikális” megközelítés csak az adott szerv „elromlását” látja. Az egészségpolitikát általában jellemző epidemiológiai nézőpont a fő betegcsoportokat, gyógyítását és megelőzését állítja középpontba. (Ez utóbbit leginkább az emberek a helyes ételvitelről történő felvilágosításával, meggyőzésével.) Valójában ez a megközelítés sem érdeklik az iránt, hogy a társadalom különböző csoportjainak társadalmi, kulturális, gazdasági létfeltételei hogyan befolyásolják az egészségi állapotukat, illetve az egyén egészség-magatartását. Ez a társadalompolitikai nézőpont — ha egy-egy eleme fel is fedezhető az elmúlt egy-két évtized alapvetően epidemiológia beállítottaságú egészségpolitikájában — valójában soha nem kapott megfelelő hangsúlyt.

A magyar szakirodalomban mindig is Losonczi Ágnes képviselte a legmeggyőzőbben, legmarkánsabban a magyar lakosság egészségi állapotában mutatkozó súlyos problémák értelmezésekor a társadalmi nézőpontot: a 70-es évek végén a Magyar Tudományban közölt cikkének és a 80-as évek végén írt Ártó-védő társadalom c. könyvnek a fő mondanivalója máig érvényes. Ezek szerves folytatását jelenti a könyv az elmúlt évtized társadalmi hatásainak, „korok és rendszerek összecsúszásának” a bemutatásával: „A változás magával hozta, hogy a többféle civilizációs szint, az eltérő rendszerek és a kultúra fejlettségi különbségei együtt vannak jelen, együtt hatnak (sok kockázat premodern, más a szocialista időszak öröksége, míg újabb bajok a posztindusztriális világ általános veszélyeiből adódnak)”.

Az egészség-betegség bio-medikális fel fogásával „összhangban”, az okok tekinte-

tében az orvosok körében és a közgondolkodásban mindig is jelen volt az egyén felelőtlen életvitelét túlhangsúlyozó, ún. „victim-blaming” koncepció, amely megfélemlék az arról, hogy az egyének választási lehetőségét és képességét korlátozzák a társadalmi körülményei. Ez a szemlélet az utóbbi évtizedben csak tovább erősödött. Ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni az aktualitását és jelentőségét Losonczy Ágnes könyve azon fejezeteinek, amelyek az egészség és betegség társadalmi beágyazottságáról, az elmúlt évtized társadalmi, gazdasági folyamatainak hatásairól szólnak.

A könyv második részében a szerző áttekinti az egészségügyi rendszer átalakulásában bekövetkezett legfontosabb változásokat (a háziorvosi ellátás bevezetését, az ÁNTSZ létrehozását stb.), a harmadik és negyedik részben pedig a két kormányzati időszakból kiválaszt egy-egy konkrét ügyet (a kormányzatok „Achilles-sarkát”), amelyen keresztül bemutatja az egészségügyi kormányzatok működésének módját: szemléletét, működési mechanizmusait, stílusát. A kiválasztott példák telitalálatok: az Antall-kormány ideológikus működését az abortusz törvényen keresztül, a Horn-kormány rövid távú gazdasági kényszerek által vezérelt egészségpolitikai tevékenységét a kórházi kapacitások csökkentésén keresztül látatják.

A könyv meggyőzően mutat rá, hogy az *abortusz-vitában* társadalmi problémák egész sora koncentráldott: a hatalom és az emberek legbelső életének viszonya, összebékíthetetlenül eltérő vélemények konfliktusa (életellenes bűn vagy alapvető emberi szabadságjog az abortusz), olyan társadalmi jelenségek eltérő megítélése, mint a nemzetfogyás, erkölcsromlás, család, nő-, anyaszerep. (Az abortusz-vitáról írtak aktualitását jelzi, hogy az abortusztörvény az Alkotmánybíróság állásfoglalása alapján újból a Parlament napirendjére fog kerülni). Csak egyet lehet érteni a szerző azon véleményével, hogy a „rendszerváltás második évében általában, de az egészségügyre még inkább igaz, hogy nem az abortusz kérdése lett volna a legfontosabb megoldandó feladat”. Nyilván nem az egészségügy belső problémáiból eredt az, hogy az abortusz ekkora hangsúlyt kapott, a társadalmi meg-

osztás, türelmetlenség nemcsak az egészségügyre volt jellemző. Losonczy Ágnes az abortusz-vita fontos hozadékának tartja, hogy „meg lehetett tanulni, gyökeresen eltartétes nézetek is megélhetnek egymás mellett...”

A *kórházi ágyak csökkentésének története* egyrészt a racionális cél és az elhibázott megvalósítás közötti szakadékot példázza. Az egészségügyi rendszerben történt változásokat szükségképpen máshogy látja a finanszírozó, máshogy a szolgáltatást igénybe vevő betegek, valamint megint máshogy a szolgáltatást nyújtók. Az egészségügyi elemzések hajlamosak csak az első kormányzati nézőpontból értékelni a változásokat. Losonczy Ágnes a reform-lépések egy részénél mind a három látásmódot alkalmazza (illetve bemutatja a közöttük húzódó konfliktusokat), a változások egy másik részének az elemzésében pedig elsősorban (a szolgáltatásokat igénybe vevő) betegek nézőpontja dominál. Ezáltal a könyv az elmúlt tíz év egészségügyének „mikro-történetét” is nyújtja az olvasónak: a „hétköznapi emberek” szemszögéből is látatják a történeteket. Az egészségpolitikuskok számára különösen tanulságos olvasmány: bemutatja, hogy „alulnézetből”, a betegek és gyógyító orvosok hogyan tapasztalták, értelmezték az egészségpolitikai döntéseket. Ez az olvasat időnként más következtetésekre vezethet, mint egy makro-nézőpontú, közgazdasági vagy egészségpolitikai nézőpont. (Így például egészségügy-gazdasági nézőpontból másért értékelhető kudarcnak a kórházi ágyak csökkentésének konkrét folyamata, mint amiért azt a szerző teszi.). Ez azonban nem jelenti azt, hogy valamelyik megközelítésnek nincs igazsága. A két (mikro és makro) megközelítés együtt tükrözi a folyamatokat: csak ugyanannak a történetnek más elemét emelik ki.

Ma az egészségügyön belül és a lakosság körében a kórházi kapacitás csökkentéséről egyértelműen negatív vélemény uralkodik. Ezt a domináns véleményt osztja a szerző is. Más olvasata is lehetséges azonban a történetnek. Figyelembe kell azt is venni, hogy az elmúlt 2–3 évtizedben az egészségügyi technológia fejlődése sok betegségnél lerövidítette azt az időt, amit a beteg a kórházban kénytelen tölteni, továbbá számos esetben az egy napos sebészet felvál-

totta a hagyományos terápiákat. A magyar kórházi kapacitás jelenlegi mérete a 20 évvel ezelőtti technológia körülményei között alakult ki (már akkor is kórházcentrikus volt az ellátás!) és a nyolcvanas évek végére a szakemberek körében (beleértve a kórházi vezetőket is) általánosan elfogadottá vált, hogy felesleges kórházi kapacitások vannak (amíg nem konkrétan az adott kórházról van szó!). Azonban az elmúlt évtizedben a tényleges struktúraátalakítás akadályozásában (a meglévő struktúra konzerválásában) paradox módon egymást erősítették a rövid távú gazdasági érdekeket szolgáló költségvetési megszorítások és a rövid távú orvosi érdekek. Egy adott osztályon még mindig fontos presztízsszempont (és a paraszolvencia forrása) az ágyak száma; egyes kórházi osztályok összevonása osztályvezetői állások megszűnését is jelentette volna; továbbá komoly érdekeket sértene, ha bizonyos szolgáltatásokat csak bizonyos minőségi kritériumokat teljesítő kórházaktól vásárolna az egészségbiztosítás. A vonatkozó fejezet címe és a fejezetben írtak is azt sugallják, mintha jelentős kórházbezárásokra került volna sor. Valójában a megyei egyeztető fórumok a legkisebb ellenállást választották és a kórházi osztályok méreteit csökkentették (igen kevés részleg és még kevesebb kórház bezárására került sor.) A kórházban ápolott betegek száma pedig töretlenül növekedett — egyben jelezve, hogy még mindig van kihasználatlan kapacitás.

A reformlépések közül a kórházi ágyak csökkentése volt az az intézkedés, amely legközelebbi szertörténetétől sérített konkrét érdekeket, amire a többi szereplő reagálása, válasza az adott környezetben és a több évtizede megszokott viselkedési minták alapján — az intézkedés „kijátszása” volt a megfelelő alkalmazkodás helyett. Ezt a „kiskaput kereső” magatartást ösztönözte, erősítette, hogy az egészségügyben a döntési hatáskörök és felelőségek nincsenek megfelelően kialakítva — így például eladósodás esetén a kórházi menedzsment számíthat az önkormányzat vagy az állam „segítségére”, a tulajdonos önkormányzat egész mostanáig nem érzekelte a tulajdonosi felelősséget (számíthatott arra, hogy a kormányzat úgysem hagy egy kórházat csődbe menni). A közvélekedés szerint a

kormányzat forrásokat akart a forráshiányos kórházi területről kivonni. Valójában nem forrást akartak kivonni, hanem a begéret 24%-os bérnövekedés fedezetét akarták a kórházi kapacitások csökkentése révén megteremteni. Ha az eredeti elképzelés szerint kórházakat vagy kórházi részlegeket zártak volna be, az országos szinten csökkentette volna a kórházi ellátás fix (betegszámától független) dologi költségeit, továbbá a megmaradó kapacitás jobb kihasználásával az egy esetre jutó tényleges költségeket is. Ez persze nem oldotta volna meg a bérek problémáit, de enyhítette volna a feszültséget. A kórházi kapacitások csökkentése ha nem izoláltan („bio-medikális szemlélettel”) teszi a népjóléti kormányzat, hanem egy átgondolt intézkedéscsomag részét képezi, egyik eleme lehetett volna egy hatékonyságnövelő stratégiának. Egy olyan stratégiának, ami nagyobb szerepet ad a gazdasági ösztönzőknek (például olyan változtatásokkal a finanszírozási rendszerben, amelyek révén az „áldozatokat” vállaló régióban ott maradtak volna a megtakarítások), továbbá amely hosszabb távon is nagyobb mozgásteret, de egyben nagyobb felelősséget is jelent a kórházi menedzsmentnek és a tulajdonos önkormányzatoknak.

A könyvben írtak folytatását az jelentette, hogy a Népjóléti Minisztérium — felismerve a struktúraátalakítás könyvbene mutatott módszereinek a kudarcát — 1997 közepén világbanki hiteltől finanszírozott pályázati program keretében a szolgáltatási struktúra átalakításának új módját kísérlete meg elindítani. A Regionális Modernizációs Program a regionális szintre decentralizált stratégiai tervezést, a régiók egészségügyének meghatározó szereplői közötti konszenzusteremtést, kooperációt, az intézmények alkalmazkodóképessége, hatékonyabb működése feltételeinek megteremtését és ösztönzését állította középpontba, ezekre a tényezőkre kívánja alapozni a szolgáltatási struktúra modernizálását. Annak értékelésére, hogy a ez az új megközelítés ténylegesen milyen hatást gyakorolt volna szolgáltatási struktúra átalakítására, sajnos nem lesz módunk, mivel az új kormány 1999 szeptemberében a pályázat eredményhirdetése helyett érvénytelennek minősítette és leállította a (pozitív fogadtatást élvező,

a regionális koncepciók és konkrét szolgáltatás-fejlesztési tervek elkészítéséhez több száz szakember munkáját mozgósítani képes) programot (ezzel 5—6 milliárd forint világbanki fejlesztési forrásról is lemondva).

A könyv viszonylag nagy teret szentel az egészségbiztosítási önkormányzat történetének. Szemléletesen, érzékletesen mutatja be azt a folyamatot, ahogy az Önkormányzat egyre inkább ellehetetlenedett. A kudarc fő okaiként a monopolhelyzetet, a kontrollálatlan hatalmat, a hatásköri rendezetlenséget, a PM, OEP és a Népjóléti Minisztérium közötti rivalizálást mutatja be, továbbá „demokratikus tévedésnek” tartja az egészségbiztosítási önkormányzat létrehozását.

Néhány további szemponttal szeretnék hozzájárulni a kudarc megértéséhez. Véleményem szerint túl sok, önmagában is túlzottan nagy konfliktust hordozó érdek jelent meg az önkormányzatban. Az állami vagyon felosztásában való részvétel (a gazdasági szereplők számára „felértékelte” az önkormányzat vezetőit, az önkormányzat vezetői számára „felértékelték” a vagyonkérdéseket az egészségbiztosítás reformjával szemben). A másik érdek az egészségügy modernizálása, ami gyakran ütközött a harmadik nagy érdekekkel, az egészségügyi munkahe-lyek védelmére irányuló szakszervezeti törekvésekkel. Ezeknek az érdekeknek az üt-

közése akkor is megakadályozta volna az önkormányzatot abban, hogy komolyabb lépéseket tegyen az egészségbiztosítás reformja érdekében, ha nem tetézik más súlyos, például személyi problémák is.

Az utolsó fejezetben „A további út?” kérdést teszi fel a szerző. Hasonlóan a múlt leírásához, itt sem a szűk szakmai megoldásokat (pl. finanszírozási technikákat) mutatja be, hanem azt, hogy a reform alapjában véve a hatalom, a jövedelmek újraelosztása. A nagyobb erő most a szolidaritás gyengítése irányába hat: „Új, eddig nem hallható és nem érvényesülő nézetek és filozófiák kapnak hangot, s ezekben a szolidaritási elvek képviselője gyengül, és az erő vagy vagyon alapján álló individuális érdekek kapnak egyre több teret, megerősítő magyarázatot, ezek szolgálják a társadalmi felelősség elhárítását is.” (216. oldal)

A „nil nocere”, legalább ne ártsunk, ha segíteni nem is mindig tudunk mondással zárul a kötet. De ez a *könyv tud segíteni*: a folyamatok megértésében, az egészség és az egészségügy bonyolult társadalmi beágyazottságának a bemutatásával, továbbá megértő, kérdéseket feltevő, választ kereső stílusával — ami manapság olyan ritka, és nemcsak az egészségpolitikusok esetében.

Orosz Éva

FESZTELEN FILOLÓGIA

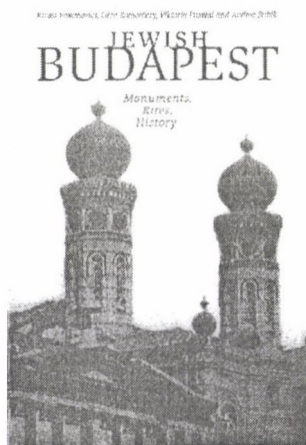
Ha semmi mást nem hozott volna létre az MTA Judaisztikai Kutatócsoportja, mint ezt a most angolul is megjelent gigantikus művet, már akkor is megszolgált volna az érdeklődők bizalmát. A *zsidó Budapest* öt év elteltével kiadott angol nyelvű (némileg bővített és javított) változata hallatlan eleganciával dolgozza fel a magyar főváros zsidó vonatkozásainak dús szakirodalmát, képanyagát, szájhagyományát. Csak örvendhetünk, hogy a magyar történettudomány, történeti szociológia, demográfia, judaisztika, folklorisztika, irodalomtudomány, nyelvészet és sereg más diszciplína ezzel a monumentális kötetel is

példás bizonyítványt állíthat ki magáról az angolajkú országokban.

Maga a téma nem nélkülözi az anekdotikus vonatkozásokat, s ez a feldolgozásban is tükröződik. Ugyanakkor mentes a feldolgozás a Holocaust miatti, generálisan mártírológiába mártózó szemlélettől, amely oly sok Amerikában vagy Izraelben végrehajtott, elsősorban vidéki városainkat feldolgozó helytörténeti kutatásra volt mindmáig jellemző. Utóbbiak szemlélete érthetően volt tragikus a vidéki városok zsidóságát szinte gyökerestül megsemmisítő deportálások miatt. Bár a *Jewish Budapest* is több fejezetben foglalkozik a magyarországi Soával vagy

Véskorszakkal, annak is főként fővárosi eseményeivel, a hangsúly a gazdag hagyományokon és a legutóbbi évek megújulásán van.

Jöllehet Budapestet már a múlt század végén is Judapestnek nevezte Bécs antiszemita közönsége, és maga a budapesti zsidóság sem hagyta szó nélkül bizonyos városnegyedek lakosságának szembeötlően „felekezeti” jellegét, például „Új Zsélándként” aposztrofálva az Újlipótvárost, a zsidó lakosság számaránya még a századelő csúcsidejében sem lépte túl a 23–24 százalékot. Ez a számarány természetesen más- és másként festett, mikor milyen foglalkozási ágat vettünk tekintetbe. Magasabb volt a színházi és zenei életben, kiadói szférában, újságírásban, pénzügyekben, ügyvédi és orvosi pályákon, mint az egyetemi tanári, bírói, katonai, hivatalnoki vagy éppen séggel a nem-értelmiségi foglalkozásokban.

Nem is ez jelentett és jelent ma is tudományos problémát, hanem az a sarkalatos, minden más történeti-demográfiai fejtegetést megelőző vitakérdés, hogy kit is tekintünk zsidónak? Nem szándékozom még csak belefogni sem a lehetséges osztályozási szempontok felsorolásába, és különösen nem ezek mérlegelésébe, hiszen ha megtenném, éppúgy nem jutnék a végére ennek a kurta recenzióknak, mint ahogy a *Jewish Budapest* szerzői és szerkesztői sem jutottak volna el semeddig, ha mindjárt ezen a vitakérdésen elakadnak. Teoretikus érte-

lemben biztosan joggal kifogásolták még A zsidó Budapest recenziói, hogy például Hajós Alfréd az általa nem használt Guttman Alfréd néven (is) szerepel, az általa tervezett margitszigeti Sportuszoda pedig semmiképpen nem tartható „zsidó” épületnek — ezekre az észrevételekre néhány év múltán visszatekintve most amondó vagyok, hogy Komoróczy Géza és munkatársai helyesen tették, hogy nem mondtak le a zsidó családból származó olimpiai bajnok építészmérnöknek és alkotásainak a bevonásáról csak azért mert ő maga és munkássága csak lazábban kapcsolódott egy eszményi, etnikailag és liturgikusan „tisztá” budapesti zsidósághoz. Az e kérdésben is fenyegető purizmus nem lett volna jó tanácsadó; másrésztől menten megszabadul a magyarosítás előtti családnév a maga „póli” felhangjaitól, ha a zsidósághoz való tartozást a szerzők és a szerkesztők cseppet sem az útszéli antiszemitizmus hangján, hanem éppenséggel a leletmentő folkloristák feltűző bűszkeségével diagnosztizálják és aposztrofálják. Ami pedig az épületeket illeti, a Sportuszoda csakugyan sokkal kevesbé kelti fel a judaizmus képzetét, mint némelyik zsinagóga vagy zsidó tanintézeti épület, de *szellemi teljesítményként* bizvást bevonható a budapesti zsidóság világvárosi kontribúciójába. Kitérnőségénél fogva különösen.

Abba a recenziói hibába sem szeretnék beleesni, hogy a magam ideáit kérjem számon egy szuverén alkotóközösségen. Végül is annyira járatlan A zsidó Budapest és most a Jewish Budapest által bejárt út (résztanulmányok persze seregével készültek), hogy senkinek nem lehetnek előzetes követelményei vagy igényei egy effajta összefoglaló művel kapcsolatban.

A főváros topográfiájához, illetve a zsidóság egyes negyedekben való megtelepedési időpontjához egyszerre igazodó szerkezetet az anyag tagolásának pusztá szükségére is igazolja. Némelyik fejezet inkább, másik pedig kevésbé anekdotikus; némelyik ügyel az idegenforgalmi érdeklőségekre, másik alig. Némelyikben sok a helyhez-korhoz alig köthető betoldás, másokban kevés. Olvasmányként feltétlenül egészszé kerekedik ki a kép, és csak akkor kevesellünk vagy sokallunk bármit (a maga könyvhelyén), ha sokkal hézagmentesebb szerkesztői logikát

kérünk számon, mint amilyenek az alkalmazására az ágas-bogas témakörben egyáltalán mód volt.

Kifogásolható például az egyetemes zsidó hitéletet és ünneptartást ismertető alfejezeteknek a topográfiai fejezeteken belül való elhelyezése. Ezek az alfejezetek tulajdonképpen még Budapesthez sem köthetők (IV. 12, 14—15; V. 6—14, 16; VIII. 14—15). Egyes szöszedetszerű felsorolásokat talán jobb lett volna keretes boxokban elhelyezni, híven a kézikönyv-szerkesztés nemzetközi hagyományaihoz (a gyakori zsidó családnevek szófejtése a 190., a sírkő-szimbólumok feloldása a 435—436. és a budapesti köznyelv jiddis eredetű szavainak lajstroma a 477—482. lapokon, hogy csak néhány példát említsék).

A legfeszitelenebb és legszemlelőbb utolsó fejezet a „láthatatlan” zsidó Budapestet járja végig. Nagy veszteség lett volna ennek mellőzése még akkor is, ha óhatatlanok benne az aránytalanságok. Így például a jogtudományokhoz tett, külön alfejezetben ismertetett fővárosi zsidó hozzájárulás aligha volt tetemesebb, mint a budapesti zsidóság matematikai-természettudományi, finnugrisztikai, előadóművészeti, festészeti vagy akár műgyűjtési kontribúciója, amelyekről keveset vagy még annyit sem olvashatunk a terebélyes könyvhasábon.

Mindenek felett áll azonban a munka hallatlanul gondos, szinte szenvedélyesen pontos és részletes adatolása. Csak a hatodfélszázánál is több illusztráció forrásmegjelölése és kommentálása majdnem félszáz újabb nagy méretű könyvoldalt tesz ki. Igen részletes és naprakész bibliográfia ad számot az összefoglaló művet megalapozó rész-kutatásokról. A név- és helymutató is makulátlanul teljesnek tetszik, ami nem utolsó erény a *Jewish Budapest* hosszan tartó külhoni sikere és hitele szempontjából. Külön említendő Szabó Vera áldozatos-fáradságos, eredményében lenyűgöző fordítása, amelyben legfőképpen száz oldalanként lelhető fel apróbb hiba (pl. a 424. lap alulról második sorában egyes számú változat áll a héber *slühim*, angolos átirással *shlichim* helyett, a 447. lap felülről 15. sorában pedig *emphasise*-ot olvasunk a szükséges *emphasising* helyett). (Kinga Frojmovics—Géza Komoróczy—Viktória Pusztai—Andrea Strbik: *Jewish Budapest. Monuments, Rites, History. Szerkesztette Komoróczy Géza. Az Atlantic Studies on Society in Change c. könyvsorozat 101. köteteként. Central European University Press, Budapest, 1999, 597 o.*)

Hernádi Miklós

EGY ÚJ TUDOMÁNY SZÜLETÉSE

Pléh Csaba könyve sokkal több, mint bevezetés. A kognitív tudomány igen új, de Magyarországon — elsősorban éppen a szerző jóvoltából — viszonylag jól reprezentált tudományág. A *Bevezetés a megismeréstudományba* című könyv úgy ad áttekintést erről a szövevényes tudományterületről, hogy az a mindenfajta előképzettség nélküli olvasó számára is élvezhető, könnyen követhető és befogadható olvasmányt nyújt.

A kognitív tudomány kimerítő tárgyalása igen nehéz feladat. Ez elsősorban e tudomány interdiszciplináris jellege miatt van így. Nem része ugyanis egyik klasszikus tu-

dományagnak sem, valahol a filozófia, a biológia, a mesterségesintelligencia-kutatás, a pszichológia, az etológia és a nyelvészet vonzáskörében helyezkedik el. Mindegyik tudomány terminológiáját és klasszikus kérdésvetéseit használja, de egyik diszciplína szerepe sem meghatározó jelentőségű.

Pléh Csaba könyve képes mindvégig szem előtt tartani a kognitív tudomány interdiszciplinaritását. Bár elsődlegesen a pszichológiai nézőpont dominál. Pléh szinte minden fontos állítást megpróbál filozófiatörténeti kontextusba ágyazni. Emellett visszatérően használja a mesterségesintel-

ligencia-kutatás analógiáit, metaforáit, sőt, konkrét eredményeit is. Különösen érdekesek a kognitív tudomány bemutatásakor általában mellőzött tudományágak, az információelmélet, a kibernetika, illetve a kommunikációelmélet irányába tett kitérők. A kognitív tudományi irányzatok bemutatásakor szinte mindig kitér az azok ismeretelméleti és tudományfilozófiai implikációira, ami egyrészt az egyes irányzatok világnézeti elkötelezettségére is rávilágít, másrészt a tágabb olvasóközönség számára is befogadhatóbbá teszi a kognitív tudományi diskurzust.

A kognitív tudomány azt vizsgálja, hogyan működik az emberi elme. Két kézenfekvő feleletet rögtön érdemes kiszűrni. Az egyik az a hagyományos nézet, amely szerint a gondolkodás és más mentális tevékenységek voltaképpen a lélek sajátjai, amely a testtől elkülönülten létezik és irányítja mindennapi cselekedeteinket. A másik nézet szerint nem szükséges elmerőlni beszélni, elég az aggyal foglalkozni: minden, ami a fejünkben történik, végső soron idegsejtek aktiválódásából áll össze, a megismerés és a gondolkodás megértéséhez tehát elégséges eszköz a neurológia, az agyban zajló folyamatok magasabb szintű megértésére semmi szükség. A kognitív tudomány középutat próbál képviselni e két nézet között. Egyfelől elutasítják a test-lélek dualizmust, másfelől azonban a radikális redukcionizmust sem tartják megfelelőnek. Mentális folyamatainkat — az emlékezést, a gondolkodást — persze idegsejtek tüzelése idézi elő, de azt, hogy az Empire State Buildingre gondolok, nem igazán érdemes olyan módon leírni, hogy most az A1632-es a neuron aktiválódik, majd az A3412-es stb.

A kognitív szemlélet megjelenése igen erősen összekapcsolódott a behaviorizmus bírálatával. A behaviorizmus azt állította, hogy az emberi elméről semmi más nem tudhatunk, csak azt, hogy adott ingerekre hogyan reagál. A behavioristák szerint az elme fekete doboz, nem lehet tudni, hogy milyen folyamatok zajlanak belül, a kutató kizárólag azt vizsgálhatja, hogy milyen összefüggés van a rendszerrel érő ingerek és a rendszer által adott válaszok között. A kognitív tudomány ezzel nem elégszik meg: szerinte ennél lényegesen többet tudhat meg a tudomány az elme működéséről.

Hasznosabb, ha feltesszük, hogy az elme egy bizonyos *modell szerint* működik, majd e modell alapján megpróbáljuk előrejelezni, hogy milyen ingerekre hogyan válaszolna. Ha a posztulált válaszok többé-kevésbé megegyeznek saját válaszainkkal, akkor az elmamodell többé-kevésbé használható.

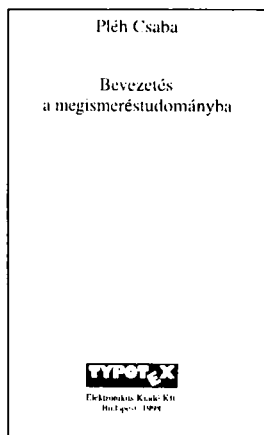
Látható, hogy a kognitív tudomány és a behaviorizmus nem egymással radikálisan ellentétes irányzatok: a kognitív megközelítés sok premisszát átvett a behaviorizmus állításaiból. A kognitív tudósok sem gondolják azt, hogy közvetlen rálátásunk lenne arra, hogy milyen is az elme szerkezete, csak éppen jobban le tudjuk írni működését, ha úgy tekintjük, *mintha* egy bizonyos elmamodell szerint működne. Ezen a pontot kap jelentőséget a kognitív tudomány egyik legfontosabb rész tudománya, a *mesterségesintelligencia-kutatás*. Ha ugyanis feltételezzük, hogy az elme egy bizonyos modell szerint működik, akkor egy, az adott modell szerint funkcionáló számítógép — szerencsés esetben — hasonló ingerek hatására hasonló módon fog viselkedni, mint mi. Az elvont elmamodellek tehát empirikusan tesztelhetők a mesterségesintelligencia-kutatás segítségével. A számítógép-elme analógia végigvonul a kognitív tudomány történetén, hiszen e tudományág nem titkolt szándéka a mesterséges emberi értelem létrehozása.

Pléh Csaba könyve egyszerre adja a kognitív tudomány történeti és konceptuális elemzését. Ez utóbbit képviseli a reprezentáció fogalmának vizsgálata. A reprezentáció fogalma a kognitív tudomány alapkategóriája, és mint ilyen a közös nevezőt biztosítja az egyes rész tudományok együttműködéséhez. A fogalom különböző értelmezéseit bemutató fejezetek a könyv önmagában is megálló részei. Ez tematika köré szerveződik a kognitív tudomány történeti bemutatása.

Ezen a ponton kell megenlíteni, hogy Pléh Csaba könyve még egy szempontból újdonságot jelent a korábbi (természetesen nem magyarul kiadott) kognitív tudományi kézikönyvekhez képest. Pléh ugyanis a kognitív tudomány egyes irányzatait, illetve állításait a pszichológia (és a filozófia) történetének egészébe ágyazva mutatja meg, sokszor olyan szellemi előzményekre mu-

tatva rá, amelyek egészen más megvilágításba helyezik a kortárs elméleteket. (Jó példa erre a *Ernst Mach és Daniel Dennett* rendszere között kimutatott igen mély és Dennett megértéséhez voltaképpen nélkülözhetetlen analógia.)

A kognitív tudomány története jól leírható úgy, mint egy korai klasszikus elmélet folyamatos és fokozatos meghaladási kísérlete. Ezt a korai klasszikus irányzatot nevezzük *kognitívizmusnak*. A kognitívizmus a hetvenes években domináns nagy irányzat volt, amelyet azonban később a kognitív tudomány keretein belül más, azt meghaladni kívánó irányzatok követtek.

A kognitívizmus két premisszából indul ki. Egyrészt minden reprezentációnk — tehát az elménket felépítő alapelemek nyelvi jellegű, azaz másnéven *kvázinyelvi szimbólum*. A borosüveg fogalma tehát az elmém-ben egy belső nyelvre fordítva tárolódik; ez a belső nyelv lehet valamelyik természetes nyelv (pl. a magyar) vagy a „gondolat nyelve”, egy minden nyelvtől független, de minden nyelv alapját képező mentális kód. A kognitívizmus másik alappremisszája az, hogy *minden mentális tevékenységünk következtetés*. A következtetés „ha...akkor” szerkezetű lokális mentális tevékenység, ha kerek alakú narancssárga foltot percipiálok, akkor ebből arra következtetek, hogy egy narancs van előttem. E következtetésem nincs tekintettel semmilyen más tényezőre: bármi történjen is az elme más pontjain, amikor kerek narancssárga foltot percipiá-

lok, minden esetben felidéződik az előttem levő narancs reprezentációja.

E két premisszát külön-külön és együtt is megkérdőjelezzük a nyolcvanas-kilencvenes évek kognitív tudományi irányzatai, elsősorban a *konnekcionizmus*. A konnekcionista teoretikusok szerint az elme *hálózat*: e hálózat egyes csúcspontjai a fogalmak, mentális reprezentációk, melyek nem feltétlenül nyelvi entitások, sokkal inkább finom szemcsézettségű „szubszimbólumok”. E szubszimbólumok között sűrű, különböző erősségű kapcsolatok húzódnak, melyek kapcsolaterőssége az idő során dinamikusan változik. Ha például megégetem a kezem, akkor a „tűz” és az „éget” fogalmaknak megfelelő — természetesen nem feltétlenül nyelvi — fogalmak közötti kapcsolat megerősödik, amikor tehát legközelebb tüzet látok, akkor az „éget” asszociáció is aktiválódni fog.

A konnekcionizmus szerepe a kognitív tudományon belül azért igen fontos, mert ez volt az az irányzat, amely a kognitívizmus mindkét előfeltevését radikálisan tagadta, ugyanakkor igen jól használható számítógépes elmemodellek létrehozására adott lehetőséget. A konnekcionizmus ugyanakkor gyakran túlhangsúlyozta a tanult tulajdonságok szerepét a velünk születettekkel szemben.

A kognitív tudomány utóbbi öt évében domináns evolúciós megközelítés ezt próbálja kompenzálni, a tanult és a velünk született tulajdonságok tekintetében köztes álláspontot próbál képviselni.

Pléh Csaba a klasszikus kognitívizmus bemutatásában igen objektív, az azt megkérdőjelező újabb irányzatok tárgyalásakor azonban már erősen érvényesülnek személyes preferenciái is. Világosan mutatja ezt például az a tény, hogy a modularizmus irányzatát is az új, a kognitívizmust megkérdőjelező irányzatok közé sorolja. Ez a kérdés központi jelentőségű a kognitív tudomány története szempontjából, érdemes tehát részletesebben megvizsgálni a modularizmus-interakcionizmus vitát.

A percepcióelmélet középpontjában több évtizede az áthatolhatóság problémája állt, az a kérdés, hogy a percepció és a kogníció (a magasabb szintű elmeműködés, pl. memória, logika) milyen viszonyban állnak egymással. Két markáns álláspont különíthető el. A modularisták szerint a percepció a magasabb szintű kognitív folyamatok szá-

mára áthatolhatatlan, a percepció folyamata nem használ semmilyen magasabb szintű tudást, az interakcionista szerint viszont a kogníció tetszés szerint kontrollálható, és akár le is állíthatja a perceptuális folyamatokat. Világos, hogy a vita a percepció középső szintjéről szól. Az alacsony szintű perceptuális folyamatokról — például a retina idegsejtjeinek működéséről — mindenki elismeri, hogy a magasabb szintű elemző működés számára áthatolhatatlanok, a percepció legmagasabb szintje — például az arcfelismerés — viszont nyilvánvalóan nem lehetséges a magas szintű kogníció segítségével nélkül.

A modularisták szerint a percepció folyamata önálló, automatikus és alapvetően buta: a retinát érő ingerből egy kimeneti szimbólumot hoz létre a perceptuális rendszer. Ez a folyamat mechanikus, abban az értelemben, hogy sem előzetes tudás, sem más perceptuális csatornák működése nem befolyásolja a rendszer működését. Ha valamilyen inger éri az érzékszervet, akkor automatikusan legyártódik a kimeneti szimbólum is, amelyet már a magasabb szintű elemző működés vesz át és fordítja le saját kvázinyelvi szimbólumává.

Az interakcionista szerint a percepció és a kogníció több ponton is érintkezik: a perceptuális folyamatok használnak különböző rövid, közepes, illetve hosszú távú memóriát, és nincsenek elzárva a többi perceptuális csatornától: a percepciót befolyásolja egyrészt a magasabb szintű mentális tevékenység (sőt, a jókedv-rosszkedv is), másrészt a többi perceptuális folyamat.

Pléh Csaba az interakcionizmust azonosítja a klasszikus kognitívizmussal, a modularizmust pedig valamiféle új, és a maga történeti helyén előremutató irányzatnak te-

kinti. Mivel, az nem az egész elmét, csak annak egy részét jelentette kvázinyelvi szimbólumok manifesztációjának.

Lehet azonban a mellett érvelni, hogy a modularizmus-interakcionizmus szembenállás keresztbe metszi mind a klasszikus kognitívizmust, mind az azt megkérdőjelező irányzatokat (a konnektionizmuson belül például léteznek modularista és nem-modularista elméletek is). Másfelől az utóbbi évek evolúciós megközelítése éppen a modularista és az interakcionista felfogás szintézisére törekszik, amely e két elmefelfogást nem szembeállítja, hanem az emberi evolúció különböző szakaszainak felelteti meg (hasonló eredményekre jutott az utóbbi években a fejlődéslélektan is). Emellett a klasszikus kognitívizmus igazi alternatívái egyaránt küzdenek mind a modularista, mind az interakcionista színezetű kognitívizmussal, tehát az újabb irányzatok szemszögéből e különbség nem látszik lényeginek, a modularizmus és az interakcionizmus is a meghaladandó régi elméletek közé tartozik.

Pléh Csaba könyve voltaképpen egy 1994-es előadásorozat szerkesztett szövege, épp ezért a kognitív tudomány 1994-es állását tükrözi. E tudomány igen dinamikus változása miatt azonban érdemes volna időről időre az újabb eredmények és irányzatok figyelembevételével átdolgozni és újra kiadni. Ez lehetőséget adna a szöveg igen magas szakmai színvonalához semmiképp nem méltó tördelési és tipográfiai kivitelezés hibáinak korrigálására is.

(Pléh Csaba: *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest, Typotex, 1998. 264. o.)

Nánay Bence

KÖZGAZDASÁGTAN ÉS PSZICHOLÓGIA HATÁRÁN

Nagy érdeklődéssel vettem kézbe Hámosri Balázs könyvét, akinek munkáját egyszerűen jellemzi a tudományos szigor, a nagyfokú időszzerűség és végül, de nem utolsósorban

sorban egy roppant szellemes, olvasmányos stílus. Ennek következtében az „Érzékgazdaságtan” kielégíti mind a logikai szigor tekintetében trefát nem ismerő kutató,

mind a jelenkor problémáival elkeseredetten birkózó gyakorló közgazdász, mind pedig a szellemesen tanító művek és korrajzok iránt érdeklődő, egyszerűen csak művelt emberek igényeit. Hámori Balázs valószínűleg tudja, hogy az általa feszegetett problémákat nem lehet megoldani sem egyedül a teóriákban, sem egyedül az intézményes praxisban, sem pedig — végezetül — csak magában a köztudatban. Mind a három, itt említett területet figyelembe kell venni ahhoz, hogy elmozduljunk a könyvben megjelölt holtpontról.

Mármost melyek is a munkában elemzett kérdések? Ha pszichológiai terminus technicusokkal kívánnék élni, azt mondanám: végeredményben a gazdasági cselekvés személyes mozgatórugóiról, motivációiról van szó. A szerző látványosan szakít a közgazdaságtanban meggyökeresedett „önérdek kontra altruizmus” dichotómiájával és több más emóciót, illetve emóció jellegű pszichológiai jelenséget is fölvesz a bizonyíthatóan motiváló tényezők közé. Így esik szó — az önérdéken és az altruizmuson túlmenően — a rosszindulatról, az irigységről, a bizalomról, a hiúságról, az agresszivitásról, és más hasonló, az emberek gazdasági viselkedését kétségtelenül nagymértékben befolyásoló „lelki jelenségről”. A gazdasági élet a mondottak fényében egyszerre hihetetlenül szinessé, valóságossá és életszerűvé válik. Ilyennek érezzük mi is, de ilyennek látni és érteni már Hámori Balázs és az általa idézett szerzők művei tanítanak meg bennünket. A szóban forgó írás fényévnyi távolságokra van azoktól a koronként kiszáradt gondolat-ketrecpektől, amelyekben — tisztelet a néhány kiemelkedő kivételnél — őrzik a gazdasági prosperitás folyamatosan ígérgetett, ámde előjőnni (kigurulni) makacsul nem akaró bölcsek követét. Hámori Balázs dolgozata valószínűleg sokat segíthet a problémáinkon, melyeket a könyv olyan nagy számban és széles körben vet fel és tárgyal, hogy ismertetésükre egy rövid recenzió keretében gondolni sem lehet. Ezt a könyvet el kell olvasni.

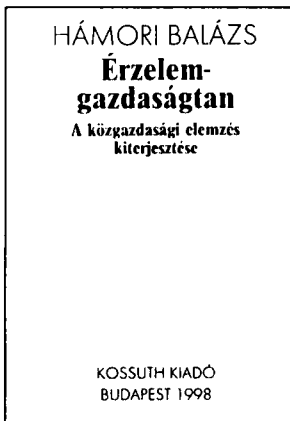
Hanem: „A közgazdaságtan azonban nem pszichológia. A hiúság nem behaviorista alapon foglalkoztat bennünket, a motivációk nem önmagukban érdekesek a közgazdász számára. Igazából azok a közgaz-

dasági következmények az izgalmasak, amelyekhez ennek a motivációnak a bevezetésével jutunk” — olvassuk a könyv 107. lapján. Ez a sajnálatos elhatárolódás, tehát amikor sokoldalú szerzőnk *egy velejéig gazdaságszociológiai kérdéseket csak a sui generis közgazdaságtanon belül kíván tárgyalni*, nos, ez kritikai reflexiókat váltott ki belőlünk. Tudniillik, ez az egyébiránt dicséretes önkorlátozás a jelen esetben határozottan kizárta azt, hogy az „Érzelemgazdaságtan” című könyv igazolja önmaga címét. Jómagam, például szívesen olvastam volna annak az alátámasztását, miszerint a jóindulat, a rosszindulat, a bizalom, a hiúság, az anomália vonzása, az erőszak, de még az önérdék és az altruizmus stb. is, valóban érzelmek-e? És ha igen, mennyiben azok, ha pedig nem, mégis miért van helyük egy érzelem-gazdaságtannal foglalkozó írásban? A szerző azt is magától értetődőnek veszi, hogy az általa számításba vett motívumok egymás mellé rendelhetően akár egy — az érzelmekre vonatkozó — klasszifikáció egyenjogú tagjai lehetnek. Ilyen körülmények között, a pszichológia eszköztára nélkül, hogyan szállna szembe azzal a tézissel, amely a könyvben említett motívumokat mégis rendre visszavezetné az önérdék-altruizmus jól ismert alapjaira?

Talán szabad a recenzensnek egy rövid kritikában elmondani, mit ért ő az érzelemgazdaságtanán, és mi határozta meg a jelen könyv címének olvasván a könyvvel szembeni előzetes elvárásait. Nos, a felvilágosodással színre lépő közgazdaságtan túlnyomórészt a racionális kalkuláció jegyében és nevében építkezett. A lázadást ez ellen a romantika jelentette, amely sorozatban állította elő azokat a történeteket, ahol a hős egyetlen nagy pillanatért akár az életét is odadobta. A klasszicista hajlamú Goethe több versében, de legnyilvánvalóbb módon a „Faust” című drámai költeményében ebből a szempontból hamisítatlan romantikusnak bizonyul. Az érzelmek „üvöltő szele” ilyenformán mint a gazdaságosság elvének radikális antitézise tört be a racionális kalkulációk szellemi szalonjaiba. De miként az energetikai ráfordítások minimalizálását és a viselkedésszabályozási mutatók optimalizálását garantáló szokás-cselekvések hosszas gyakorlás nyomán történő kialaku-

lása mutatja, az élő organizmusban is működik az ökonomizmus egyfajta elve. Az érzelem-gazdaságtannak mint a viselkedés-gazdaságtan egyik fejezetének ekkor az lenne a feladata, hogy leszámolva a romantikus illúziókkal, bizonyítsa az érzelmek és az emóciók pszicho-fiziológiai energia- és információ-gazdaságtani szerepét az élő rendszerek, így az ember életében is.

Sietek megjegyezni, hogy a könyv címéről a fenti módon itt csak annyiban érdemes elgondolkodni, amennyiben a pszichológiai-lag orientált viselkedés-gazdaságtan egy igen fontos és még elégséges mértékben ki nem dolgozott fejezetére utal. Magának a könyvnek az értékeit az imént jelzett diszkrepancia egy csöppet sem érinti. A recenzio megengett szoros terjedelmén belül ezért már csak két rövid megjegyzésre marad helyünk.

A könyv 7. fejezete „Kutya-stratégiák — az erőszak és a bűnözés gazdaságelméleti nézőpontból” címet viseli. Ebben — de másol is — Hámori Balázs realizstikusan szól a gazdasági aktivitás és a bűnözés sajnálatos összefonódásáról. Mégpedig jogosan elítélő hangnemben. A 172. oldalon viszont szerét ejti annak, hogy a volt szocialista országokban végbement privatizációról egy lényeges mondatot vessen papírra: „A priva-

tizáció pillanatában a status quo nem egyformán teszi lehetővé mindenkinek a tulajdonjogokhoz való hozzáférést. Egyesek — ahogy mondani szokás — közelebb vannak a tűzhöz, mások kevésbé bennfenteseek. Az induló pozíciókban sok az esetleges elem, a véletlen, semmiféle általánosan elfogadott társadalmi szabály nem szabályozza azt, hogy ki fér hozzá a tulajdonhoz és ki nem.” De hát — tegyük föl a kérdést — egy pénztökében szegény ország voltaképpen nem a készségekben és a képességekben manifesztálódó humán tőke és az emberi kapcsolatokban manifesztálódó szociális tőke bevonásával és igénybevetelével hajthatja, illetve hajthatta volna végre a privatizációs folyamatot? Mint ahogy nagyrészt így is tette. Nekünk csak egyfajta, a tudást és a kapcsolatteremtési adottságokat komolyabban vevő, sőt „fennen hirdető” meritokrata szellem segíthetett volna az említett történelmi operáció fájdalommentesebb lebonyolításában.

Végezetül bevallom, a gazdasági bűnözésről szóló roppant érdekes fejezet dicséretes módon mértéktartó kitételeit néhány esetben mégis szívesebben olvastam volna a leirtaknál sokkalta élesebb megfogalmazásokban is. Mert a ma már úgyszólván világszerte elharapódzó bűnözéssel is úgy lehetünk, mint a pusztító halállal. Hiszen a halál is egy nem elhanyagolható része az emberi életnek (például minden betegség a halál egy jele, néha előszobája), mégis kemény harcot vívunk ellene: az élet nevében. A bűnözéshez is így célszerű viszonyulni. Hámori Balázs könyve mind szellemében, mind pedig a konkrét tartalmában eleget tesz vállalt feladatának. Az itt-ott túl kedélyesnek mutatkozó stílust pedig kezeljük amolyan ostyaként, amely tompítja a fölvetett kérdések nyomán esetenként bennünk támadó keserűséget. (Hámori Balázs: *Érzelem-gazdaságtan*. Kossuth Kiadó, Bp., 1998. 221. o.)

Magyar Beck István

EGY RADIKÁLIS HANG

A Typotex Kiadó nagy szolgálatot tett azzal, hogy kiadta Magyar György angol nyelvű esszékötetét, amelyet a szerző maga „radikális hangnak” nevez a tudományok tudományá témakörében. A gyűjtemény egy 18 tételből álló válogatást tartalmaz a külföldön élő kiváló plazmafizikus kutató korábban megjelent, valamint kiadatlan cikkeiből, amely bizonyára jelentős visszhangot kelt majd a hazai természettudósok körében, akik hasonlóan morgolódnak a felvetett témákkal kapcsolatban, csak éppen nem veszik a fáradságot ahhoz, hogy véleményüket papírra vessék.

A magyar plazmafizikusok, különösképpen a (ma már nem működő) MT-1 hazai tokamak berendezésnél dolgozott kutatók, jól ismerik és tisztelik *Magyar Györgyöt*, aki a Joint European Torus nagy nemzetközi (14 ország közös erőfeszítéseit egyesítő) fúziós projekt plazmadiagnosztikai kutatásainak vezetőjeként vonult néhány éve nyugdíjba. Ami a szerzőt különösen érdekessé teszi, az szokványostól eltérő tudományos pályafutása.

Magyar György egyéves műszaki egyetemi kitérő után az ELTE bölcsészkarán szerzett diplomát orosz–filozófia szakon, és aspiránsként tudományfilozófiából szándékozott kandidátusi fokozatot szerezni. Az 1956-os forradalmat követően Angliába emigrált, és ezzel pályája jelentősen módosult. Technikusi munkája mellett Londonban, a Birkbeck College-ben nyert esti tagozaton fizikusi diplomát, majd az Imperial College-ban doktorált a fotonok fizikájából. Lézer- és plazmafizikusként a brit Atomenergia Hivatal (UKAEA) Culham-i laboratóriumában dolgozott, de szinte az összes nagy európai kutatóhelyen megfordult. Utolsó munkahelye a fentebb említett Joint European Torus project Oxford melletti laboratóriuma volt 15 éven át.

Nem sok olyan kutató ismeretes a természettudományok terén, aki filozófiai képzettséggel vág neki a „kemény” természettudományok művelésének. A fordított út a gyakoribb; például, amikor a fizika terén sikertelen kutató a természettudomány ádáz ellenségeként szerez nevet magának

a filozófiában (*Paul Feyerabend*), vagy éppen sikeres fizikusi pályafutás után vált szakterületet és lesz a filozófia professzora (*C. von Weizsäcker*). Magyar György írásai azért érdemelnek különös figyelmet, mert egyrészt (a természettudomány művelőire nem jellemző módon) jelentős filozófiai előképzettség birtokában van, másrészt hosszú és sikeres kutatói pályáján belülről és minden részletében megismerte a nagy kutatólaboratóriumok működését, a tudománypolitika buktatóit, valamint a „Big Science” művelésének műhelytitkait.

A cikkgyűjtemény három évtizedet ölel fel, és néhány cikk — ha nem is került közlésre — elsőként figyelt fel, és/vagy szállt vitába értő módon olyan fejleményekkel, amelyek a nyugati világban csak egy, a balsors szeszélye folytán történelmi érzékenységgel megáldott (megvert) közép-európai figyelmét kelthették fel. Ezért is reagált szinte azonnal mindarra, ami a politika viharai között a tudomány terén történt szülőföldjén, vagy annak politikai környezetében.

Az 1969-ből keltezett „A technocratic view of science” c. cikke az Új Írásban megjelent, a gyorsuló műszaki fejlődéssel foglalkozó tanulmányra reagál és fejt ki ellenérveit. Véleménye szerint az 1968-as évek magyar értelmisége, köztük fenti cikk szerzője, túlságosan nagy hangsúlyt fektet a tisztán technológiai fejleményekre és elhanyagolja a gazdasági-társadalmi viszonyokat, valamint azok ideológiai vonatkozásait. Bár a roszshírű Rákosi-korszakban ennek éppen a fordítottja volt a gyakorlat, ebből még nem következik szükségszerűen, hogy most mindennek az ellenkezője a helyes.

Igen tanulságosak a gyűjtemény azon cikkei, amelyek egyrészt kísérleti fizikai, másrészt ismeretelméleti vonatkozásaik miatt mind a fizika mind pedig a társadalomtudományok iránt érdeklődőknek egyaránt ajánlhatók. A „Pseudo-effects in experimental physics”, „Science and nationalism”, „Objective realism versus subjective realism” c. tanulmányok úgyszintén figyelmet érdemelnek, mivel már két évtizeddel ezelőtt szinte látnoki módon olyan problémákra hívták fel a figyelmet, amelyek azóta

is jelen vannak és elterelhetik a figyelmet a tudomány valós gondjairól.

Egyes, a tudomány megbízhatóságát kétségbe vonó filozófusoknak lehet ajánlott olvasmány a „How trustworthy are experimental facts?” c. tanulmány, ha másért nem, akkor a „kísérleti tény” precíz definíciójáért. A szerző 1981-ben (!) leírt szavait idézve: „Ha a tudomány empirikus alapja Popper metaforája szerint egy mocsár, akkor ez igazán különleges, mivel önmagát lecsapoló mocsár! Az évek múlásával egyre újabb pontossági rekordok születnek, egyre kevesebb a kísérleti hiba, a hibakorlátok egyre szűkülnek, új effektusokat fedeznek fel, mivel kis különbségeket egyre megbízhatóbban lehet mérni stb. A legfontosabb azonban az, hogy bármilyen szkeptikusak vagyunk is egyes tények vonatkozásában, általában mégis optimisták lehetünk, mivel egészében véve a tudományos tények a tagadhatatlan fejlődés történelmi láncolatának és a társadalmi tapasztalatnak részei. Ez az a társadalmi-történelmi tényező, amelyben megbízhatóságuk garanciája rejlik. A „Supranational applied 'Big Science'; a case study” c. 1995-ben született cikk személyes tapasztalatok alapján elemzi a Joint European Torus példáján a nagy nemzetközi projektek működését.

GEORGE MAGYAR

A gyűjtemény legfrissebb darabja „Dennis Gabor, social thinker — 25 years on” 1998-ban jelent meg, és Gábor Dénesre, a nagy társadalmi problémákkal is foglalkozó gondolkodóra emlékezik az elmúlt évek drá-

mai politikai változásai kapcsán: „Gábor nem akarta a jövőt megjósolni abban az értelemben, hogy kijelölje a kívánatos célokat, valamint az elkerülendő trendeket. Ebben az időszakban írt könyvei mégis rangot szereztek neki a futurologusok között. Ez volt az az időszak, amikor a növekvő jólét létrehozta a futuroológia divatos «kvázi-tudományát». Gábor nem divatból csatlakozott; mint gyakorló tudós és feltaláló nem állhatta meg, hogy ne vizsgálja meg társadalmi környezetét és azt ne extrapolálja a jövőbe.”

A számos érdekes téma mellett talán a legaktuálisabb a „Is the sociology of scientific knowledge anti-science?” című eszmefuttatás, amely eredetileg a Nature-ben jelent meg 1996-ban, és utólag talán a híres Sokal-ügy előfutárának is minősíthető.

A szerző mint kísérleti kutató számára elfogadhatatlan a posztmodernnek relativizmusa: „Bár a tudomány érzékszervi megfigyeléseken alapul és megfigyeléseit emberi nyelven fogalmazza meg, mégis objektív, mivel a tőlünk függetlenül létező külső világot tanulmányozza. A tudományos intézmények, a tudománypolitika, a juttatások stb. társadalmilag meghatározottak, de a tudomány tartalma objektív. Az ember alkotta dolgok, mint pl. a kártyajátékok, sportszabályok, vudu stb. mind teljesen esetlegesek, ezzel szemben a természet korlátozza azokat a tényeket és törvényszerűségeket, amelyeket a tudósok felfedezhetnek. Ezért a tudósok felfedezéseiket mindig személytelen módon próbálják meg közölni (ellentétben a művészekkel, akiknek munkái személyes nézeteiket tükrözik). A tudományos felfedezések igazságát kísérletekkel ellenőrzik és ipari és egyéb alkalmazásokkal bizonyítják. A tudományos elméletek a külső valóság egyre pontosabbá váló közelítései. A tudomány kumulatív: a tényeknek és az elfogadott elméleteknek a száma egyre növekszik. Az interpretációk és maguk az elméletek persze változnak, de az új és sikeres elméletek megmutatják, hogy a régi elméletek határesetek voltak korlátozott érvényességi körrel (különben a múltban nem lehettek volna sikeresek). Az elismerést azok kapják, akik a legtöbbet járultak hozzá az új tudáshoz. A vitákat az episztemológia és a módszertan alapján döntik el. A csalás rit-

ka, mivel a kísérletek megisméltlése feltárja a természettől való eltérést."

A cikk konklúziója nem optimista ki-
csengésű: „A tudás-szociológia nyíltan be-
vallja, hogy szándékában áll a tudomá-
nypolitikai döntéseket befolyásolni (sőt
lehetőség szerint ki is sajátítani). «A tudomá-
ny-szociológiának kell egy intervencionis-
ta tudománypolitika antropológiájává vál-
ni.» (Social Studies of Science, 22 (1992)
535). A legutóbbi jele annak, hogy ilyen ter-
veket valóban meg akarnak valósítani, S.
Fullernek a Nature-ben megjelent igen pa-
rancsoló hangú cikke, amelynek címe: «New
Deal for National Science Policy» ...
Könnyen lehet, hogy az elkövetkezendő 25

évben tanúi leszünk annak, hogy a tudás-
szociológia birtokba veszi a tudomá-
nypolitikai döntéseket."

A cikkgyűjtemény a termé-
szettudományok művelői számára érdekes
és informatív olvasmány, annál is inkább,
mivel a szerző egyes gondolatai nagy való-
színűséggel sokunkban valamiféle ösztönös
formában már megfogalmazódtak, ha nem
is ilyen világos és élvezetes stílusban. Jó
lenne a kötet néhány érdekesebb cikkét
anyanyelvünkön is olvasni! (*George Magyar:
A radical voice in the science of science.
Typotex, Budapest 1998. 194 o.*)

Bencze Gyula

MIKROBIOLÓGIAI MÓDSZERTAN — NEMCSAK KUTATÓKNAK

A természettudományok területén nagy
értéket jelentenek olyan kiadványok, ame-
lyek egy-egy tudományágban alkalmazott
vizsgálati eljárásokat foglalják magukban.
Ahhoz, hogy ilyen szakkönyv megjelenhes-
sen, magas színvonalú szakmai tájékozott-
ság, nyelvismeret, jó rendszerező képesség
és a kísérleti munkában való nagyfokú jár-
tasság szükséges. Ennek birtokában lehet
egy-egy tudományágban sikerrel alkalmaz-
ható vizsgálati módszereket a szaksajtóból
összegyűjteni, kritikailag értékelni, szelek-
tálni, szükséges esetekben reprodukálni.
Ezzel magyarázható, hogy a nagy területe-
ket összefoglaló metodológiai kiadványok
aránya a szakirodalomban viszonylag cse-
kély. Bár a hagyományos nyomdatechnikával
szemben egyre inkább tért hódít az ismeret-
anyag számítógépes rögzítése, a konvencioná-
lis nyomdatechnikával készülő szakkönyvek,
különösen, ha oktatási célt is szolgálnak, még
hosszú időn át fontos szerepet visznek a tu-
dományos életben. A szaklaboratóriumokban
folyó vizsgálatoknál, valamint a graduális és
posztgraduális képzésben nem nélkülözhető-
ek a különböző vizsgálatokhoz szükséges
szakkönyvek.

Az elmúlt évtizedekben, amelyeket a tu-
dományos-technikai forradalom időszaká-

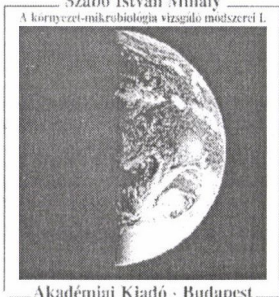
nak is szoktak nevezni, az élettudományok,
köztük a mikrobiológia, viharos gyorsá-
ságú fejlődésének lehettünk tanúi. A mo-
dern nagy teljesítőképességű műszerek,
mint a gázkromatográf, tömegspektrométer,
speciális mikroszkóptechnika és nem utol-
sósorban a szoftvertechnika széles körű al-
kalmazása a sejtbiokémiában, valamint a
közösségi társulások összetételének és egy-
másra hatásának szintjén, olyan összefü-
gések, törvényszerűségek megismerését tet-
ték lehetővé, amelyek korábban elképzelhe-
tetlenek voltak, vagy csak a tudományos
fikciók szintjén léteztek. Szabó István Mi-
hály akadémikus rendkívüli feladatot tűzött
maga elé célul, amikor 1989-ben az Aka-
démiai Kiadó gondozásában megjelentette
a „Bioszféra mikrobiológiája” című monog-
ráfiájának első három kötetét. Ez az igen
sikeres alkotás, amelynek egyes köteteit az-
óta ismételtelen kiadták, illetve kiadásuk fo-
lyamatban van, nem csupán tartalmát, de
felépítését és terjedelmét tekintve is egye-
dülállónak bizonyult a magyarországi mik-
robiológiai irodalomban. Ilyen részletes, a
tudományág különböző területeit felölelő
mű a hazai szakirodalomban mind ez ideig
nem jelent meg, talán a nemzetközi iroda-
lomban sem. 1998-ban az Akadémiai Kiadó

közrebocsátotta a sorozat negyedik kötetét, amelynek alcíme A környezet-mikrobiológia vizsgáló módszerei I. A sorozat e kötete módszertani kérdéseket tárgyal, a közeljövőben megjelenő V. kötettel együtt.

A BIOSZFÉRA MIKRO- BIOLÓGIÁJA IV.

Szabó István Mihály

A környezet-mikrobiológia vizsgáló módszerei I.

Akadémiai Kiadó · Budapest

Mint ismeretes, a környezetbiológiai kérdések világviszonylatban is a tudományos kutatások előterébe kerültek. Az egyre fokozódó nemkívánatos emberi ráhatások megváltoztatják a bioszférát, s a régi állapothoz viszonyítva teljesen új, jellemzőiben kevésbé ismert életteret hoznak létre. Ugyanakkor a mikrobióta szerepe a fenti folyamatokat illetően annyira sokoldalú, tág teret ölel fel, hogy hozzá hasonló nem ismert az élettel foglalkozó tudományok körében. A fentiekből következik, hogy a mikrobiológiai vizsgáló módszerek iránti igény igen nagy, s a szerző legújabb munkája ezen a területen nyújt jelentős előrelépést.

A szerző célja nemcsak az, hogy a különböző természeti tényezők (talaj, víz, növény, állat, levegő stb.) mikroflórájának vizsgáló módszereit bemutassa, de számos módszert ismertet, pl. a műtárgyak, műalkotások, könyvtárak, nagy értékű levéltárak, szintetikus műanyagok stb. biodeteriorációjáért felelős mikroorganizmusok vizsgálati eljárásaival kapcsolatban is. Szabó István Mihály a napjainkban is időtálló konvencionális vizsgálati módszerek mellett leírja a modern műszeres analitikára épülő új, nemzetközileg elfogadott vizsgálati eljárásokat is. A jelentős módszertani tapasztalatokkal rendelkező szerző legújabb munkája az előzőekhez hasonlóan aktuális tudományos és gyakorlati igényeket elégít ki, és nagy segítséget jelent a mikrobiológiával foglalkozó szakemberek számára. Lehetőséget nyújt arra, hogy a modern műszeres analitika gyorsabban hasznosuljon a mikrobiológiai kutatásokban, s olyan modern módszerek, mint a DNS-technika alkalmazása a talajbiológia területén, a mikroorganizmusok numerikus taxonómiai analízise, vagy a talaj mikrobiális biomasszájának meghatározási módszerei stb. az eddigieknél gyorsabban teret nyerjenek a kutatómunkában. Felbecsülhetetlen értékű a könyv a graduális és posztgraduális képzésben részt vevő hallgatók számára. A modern nemzetközi szakirodalom alapján álló kutatási módszerek gyűjteménye jelentősen megkönnyíti szakmai felkészülésüket és emeli annak színvonalát. (Szabó István Mihály: A bioszféra mikrobiológiája IV. A környezet-mikrobiológia vizsgáló módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.)

Szegi József